

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (1-120)

1-2. ὦ τοῦ στρατηγήσαντος ... / Ἀγαμέμνωνος παῖ: πρβ. τὴν προσφώνηση τοῦ Νεοπτολέμου ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά, Φιλ. 3-4 ὦ κρατίστου πατρὸς Ἑλλήνων τραφεῖς / Ἀχιλλέως παῖ, ὅπου δίδεται ἔμφαση στὴν καταγωγή τοῦ νεαροῦ ἥρωα ἀπὸ τὸν ἄριστο τῶν Ἑλλήνων, καταγωγή ἢ ὁποῖα θὰ εἶναι καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴ δράση τοῦ Νεοπτολέμου (πρβ. Φιλ. 88-89, ὅπου ὁ νεαρὸς δηλώνει ὅτι ἡ φύση του καὶ ἡ καταγωγή του τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἐξαπατήσει τὸν Φιλοκτήτη, στ. 874 ὅπου ὁ Φιλοκτήτης ἐγκωμιάζει τὴ φύση καὶ τὴν καταγωγή τοῦ νεαροῦ). Στὴν Ἡλέκτραν ἡ προσφώνηση τοῦ Παιδαγωγοῦ δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ δοξάσει τὸν Ἀγαμέμνονα, οὔτε νὰ κεντρίσει τὴ φιλοδοξία τοῦ Ὀρέστη, ἀλλὰ ἔχει σκοπὸ νὰ δείξει τὸ στρατιωτικὸ, πολεμικὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο ἀνέθρεψε τὸν γιὸ τοῦ στρατηγήσαντος Ἀγαμέμνωνος (Kyriakou [2011] σσ. 328, 348). Τὸ πνεῦμα αὐτὸ θὰ δοῦμε σὲ λίγο νὰ τὸ ἐκδηλώνει ὁ ἥρωας μὲ τὴ χρήση στρατιωτικοῦ - πολεμικοῦ λεξιλογίου (π.χ. στ. 24, 26, 28, 31, 36, κ.ἄ., βλ. Α' Μέρος, Εἰσαγωγή IV, «Παράρτημα»: Εἰκονοποιία, βλ. καὶ Kells, σ. 81), μὲ τὴν ὑπακοὴ στὸν μέντορά του καὶ μὲ τὴν ἀπουσία συναισθημάτων: ὁ γιὸς τοῦ ἀρχιστρατήγου ἀντιμετωπίζει τὸ ἐγχείρημά του ὡς στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση, ὅπως ὀφείλει νὰ πράττει ἕνας στρατηγὸς κι ὅπως ἄλλωστε ἔπραξε καὶ ὁ πατέρας του (πρβ. καὶ στ. 573-576). Ὁ Ὀρέστης ἔρχεται νὰ πολεμήσει τοὺς ἐχθροὺς του (πρβ. στ. 66, 454-456), πρβ. ἐπίσης τὴν ἀναφορὰ τοῦ Χοροῦ στὸν θεὸ τοῦ πολέμου, τὸν Ἄρη, στὸ τελευταῖο στάσιμο, στ. 1385, ὅταν ὁ Ὀρέστης θὰ ἔχει εἰσέλθει στὸ παλάτι γιὰ νὰ δολοφονήσει τὴν Κλυταιμῆστρα (πρβ. καὶ στ. 1423). Γι' αὐτὸ δὲν πιστεύω ὅτι ἔχουν δίκιο ὅσοι θεωροῦν τὸν στίχο 1 νόθο ἢ περιττὸ (βλ. Finglass, σσ. 90-2). Ἐξ ἄλλου, σὲ πέντε ἀπὸ τὶς ἐπτὰ σωζόμενες τραγωδίες τοῦ Σοφοκλῆ ἕνα πρόσωπο τοῦ δράματος προσφωνεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ Προλόγου μὲ ὄρους πὸ τὸ προσδιορίζουν ἰδιαίτερος, βλ. καὶ OT 1 ὦ τέκνα, Κάδμου τοῦ πάλαι νέα τροφή, Ἄντ. 1 ὦ κοινὸν αὐτάδελφον Ἰσμῆνης κάρα, OK 1 τέκνον τυφλοῦ γέροντος Ἀντιγόνη. Καὶ ἡ προσφώνηση τοῦ Παιδαγωγοῦ προσδιορίζει τὸν Ὀρέστη μὲ στρατιωτικοὺς ὄρους, μᾶς τὸν «συστήνει» ὡς στρατιωτικὸ, ἐνῶ ὁ Πρόλογος,

διὰ στόματος Παιδαγωγού, θὰ κλείσει μὲ τις λέξεις *νίκη καὶ κράτος*, βλ. στ. 85. Ἐν προκειμένῳ, ὁ Ὀρέστης ὀφείλει νὰ πάρει ἐκδίκηση γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ πατέρα του καὶ νὰ ἀνακτήσει τὸν πατρικὸ οἶκο, τὴν τιμὴν του, σύμφωνα μὲ τὸν ἠρωικὸ κώδικα τιμῆς, πρβ. καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Χοροῦ στὸν Ὀρέστη, στ. 182 *παῖς Ἀγαμεμνονίδας*, ἐπίσης στ. 160-162 *ὄν ἄ κλεινὰ / γὰ ποτε Μυκηναίων / δέξεται εὐπατρίδαν*. Ἡ ἄποψη τῆς March, σ. 133, ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἀναφορὰ στὴ δόξα τοῦ Ἀγαμέμνονος ἔρχεται σὲ ἀντίστιξη μὲ τὸν ἄπρεπο τρόπο τῆς θανάτωσής του (πρβ. στ. 101-102) καὶ λειτουργεῖ ὡς ἐρέθισμα γιὰ τὸν γιό του ὥστε νὰ συναγωνισθεῖ τὸν πατέρα του στὴν ἀνδρεία καὶ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸν φόνο του, ἂν καὶ εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἄποψη, δὲν φαίνεται νὰ συνδέεται μὲ τὰ συμφοραζόμενα. Ὁ Ὀρέστης ἐκπαιδεύτηκε σὰν στρατιωτικὸς, βλ. παραπάνω, μὲ σκοπὸ νὰ βγεῖ νικητὴς στὸ ἔργον ποῦ τοῦ ἀνατέθηκε, δεδομένου ὅτι πρέπει νὰ φρονεῦσει τὴ μητέρα του. Τέλος, ἓνας ἄλλος λόγος γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ πρώτου στίχου εἶναι καὶ ἡ περιγραφή τῆς πόλεως ἢ ὁποῖα ἀκολουθεῖ, στ. 6-8: στὸ δράμα ἐμπλέκονται οἱ δύο κόσμοι, μὲ τις ἀξίες τους, ὁ ἠρωικὸς κόσμος τοῦ μύθου (στ. 1-5, 9-10) καὶ ὁ κόσμος τῆς πόλεως, βλ. καὶ MacLeod (2001), σσ. 22, 25-6. Ἄλλοι μελετητὲς ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀναφορὰ στὴ στρατιωτικὴ δόξα τοῦ πατέρα εἶναι εἰρωνική, δηλαδή, σκοπὸ ἔχει νὰ ὑπονομεύσει τὴν πράξη ποῦ πρόκειται νὰ ἐκτελέσει ὁ Ὀρέστης (δολοφονία μὲ δόλο, δηλαδή, ἀνηρωικὴ πράξη ποῦ δὲν συνάδει μὲ τὴν ἔνδοξη καταγωγή τοῦ ἥρωα), βλ. π.χ. Seale (1982), σσ. 56-7 καὶ σημ.1 καὶ 5, Segal (1981), σ. 253. Συνεπῶς, ὅπως ὑποστηρίζουν, ὁ ποιητὴς καταδικάζει τὴν πράξη μὲ ἕμμεσο τρόπο, βλ. ὅμως παρακάτω, *passim* καὶ Κεφ. II. Ὡστόσο, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀκούγεται ἀπειλητικὸ ἀμέσως μετὰ, στ. 2: ἔρχεται ἡ ἐκδίκηση τοῦ στρατηγῆσαντος, πρβ. στ. 483, 694-695, 1417-1418.

3-4. πρόθυμος ἦσθα / οὐπόθεις: ἡ πρώτη πληροφορία τοῦ Παιδαγωγού: ὁ Ὀρέστης ἐπιθυμοῦσε διακαῶς νὰ ἐπιστρέψει στὸ περιλαμπρο βασιλεῖο τοῦ πατέρα του, ὅπως τοῦ τὸ περιέγραφε ὁ γέροντας. Κι αὐτὸ τὸ βασιλεῖο εἶχε τὰ στοιχεῖα μιᾶς πόλεως, μὲ ἀνάκτορο.

Ἄργος: τὸ Ἄργος δὲν ταυτίζεται ἐδῶ μὲ τις Μυκῆνες (ὅπως π.χ. στὴν Ὀρέστειαν), ἢ μᾶλλον οἱ Μυκῆνες ἀναφέρονται ὡς μέρος τῆς Ἀργολίδας. Γιὰ ἄλλες ἀναφορὲς στὸν ἐνιαῖο αὐτὸ τόπο, βλ. στ. 693, 1459.

5. ἄλλος: ἱερὸς τόπος, ὄχι ἀπαραίτητα σῦδενδρος τόπος, βλ. Austin – Olson (2004), στοὺς στ. 1148-1149. Ἐννοεῖ τὴν Ἀργολίδα, ὅπου περιπλανήθηκε ἀρχικὰ ἡ Ἴω. **Ἰνάχου κόρη:** ἡ Ἴω (βλ. Γλωσσάριον I).

6-7. τοῦ λυκοκτόνου θεοῦ: ὁ Λύκειος Ἀπόλλων (πρβ. καὶ στ. 645, 655, 1379), σύνδεση τοῦ Ἀπόλλωνος μὲ τὸν λύκο καὶ τὸ κοπάδι, ὁ προστάτης τῶν κοπαδιῶν.

9-10. Μυκῆνας πολυχρύσους / πολύφθορον δῶμα: γιὰ τὸ ἀνάκτορο τῶν Μυκηνῶν ὡς κτήριο, ὡς ἐστία ἐξουσίας καὶ ὡς οἰκογενειακὴ ἐστία χρησιμοποιοῦνται οἱ λέξεις *δῶμα*, *δῶματα*, *δόμοι*, *στέγη*, *στέγαι*, *οἶκοι*. Ὅμως γιὰ τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος τὰ ὁποῖα ζοῦν ἐντὸς τοῦ παλατιοῦ, τὸ ἀνάκτορο δὲν

φέρει όλες τις συνδηλώσεις πέραν εκείνης του κτηρίου, βλ. Budelmann (2000), σ. 248. Έδω τὸ ἀνάκτορο (δῶμα τόδε), μετὴν ἱστορία του, ταυτίζεται μετὶς Μυκῆνες: τὸ πολὺφθορον δῶμα εἶναι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ σκοτεινοῦ παρελθόντος, βλ. Γκαστῆ (2003), σ. 31. Ἡ φράση φάσκειν Μυκῆνας τὰς πολυχρῦσους ὄραν ὑποδηλώνει τὴν παλαιὰ αἴγλη τοῦ ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖο τώρα τὸ ἔχουν ρημάξει οἱ δύο σφετεριστές, βλ. καὶ στ. 72 ἀρχέπλουτον καὶ καταστάτην δόμων, στ. 1290-1291 μῆθ' ὡς πατρώαν κτήσιν Αἰγισθος δόμων / ἀντλεῖ ... τὰ δὲ διασπείρει μάτην. Ὁ Ὀρέστης ποθοῦσε νὰ ἐπιστρέφει στὴν πατρώαν γῆν καὶ στὸ πατρῶον δῶμα (στ. 67, 69) γιὰ νὰ ἀνακτήσει καὶ νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὸν πλοῦτο τοῦ παλατιοῦ (ποῦ ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῶν συμφορῶν του, πρβ. στ. 72, 648-649, 1090-1092), καὶ γιὰ νὰ ἐπανδρῦσει τὸ πατρικὸ βασίλειο ὡς νόμιμος διάδοχος τοῦ Ἀγαμέμνονος, πρβ. στ. 69-72, 160-162, 651. Βεβαίως, γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθοῦν κι ἄλλοι δύο φόνοι στὴν ἀλυσίδα τῶν προηγουμένων. Γι' αὐτὸ ἡ προσοχή μας ἐξ ἀρχῆς εἶναι στραμμένη στὸν τρόπο μετὸν ὁποῖο θίγεται τὸ θέμα αὐτὸ στὸν Πρόλογο.

13. κάξέσωσα κάξεθρεψάμην: μετὸ ρῆμα ἐκτρέφεσθαι ὁ Παιδαγωγὸς δὲν ἐννοεῖ ἀπλῶς τὶς φροντίδες τοῦ ὄσπου νὰ ἀνδρωθεῖ ὁ Ὀρέστης, ἀλλὰ καὶ τὴ διαπαιδαγώγησή του πρὸς ἕναν στόχο, ἕναν κοινωνικὸ ρόλο, πατρὶ τιμωρὸν φόνου, στ. 14· χρέος ποῦ ἐπιβάλλει ὁ ἀρχαῖκὸς ἠθικὸς κώδικας τῆς ἀνταποδοτικῆς δικαιοσύνης (lex talionis) καὶ ἡ ἀριστοκρατικὴ καταγωγή του («noblesse oblige», «ἡ εὐγένεια ὑποχρεώνει», οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ἡρωικοῦ κώδικα, νὰ ἀποκατασταθεῖ δηλαδὴ ἡ τιμὴ τοῦ οἴκου – καὶ ἡ προσωπικὴ τιμὴ του). Ὁ ποιητὴς ὑπογραμμίζει ἐδῶ τὴ σημασία τῆς ἀγωγῆς, τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Παιδαγωγοῦ πάνω στὸν Ὀρέστη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφοσίωση τοῦ γέροντα, πρβ. καὶ στ. 22, 23-28 (... ἡμᾶς τ' ὀτρύνεις ...), 29-31, 82-85. Βεβαίως, ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο κιόλας ἄρχισε νὰ διαφαίνεται ὁ ρόλος τοῦ Παιδαγωγοῦ καὶ ὁ τρόπος μετὸν ὁποῖο διαπαιδαγώγησε τὸν Ὀρέστη. Στὸν στίχο 603 χρησιμοποιεῖται τὸ ἀπλὸ ρῆμα τρέφειν (μιάστορα), στὴν ἐνεργητικὴ φωνή, καὶ πάλι μετὴν σημασία τῆς διαπαιδαγώγησής· ἀλλὰ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ὁ ρόλος τῆς Ἠλέκτρας ὡς παιδαγωγοῦ εἶναι ἔμμεσος, δηλαδὴ τὸν ἔδιωξε ἀπὸ τὸ παλάτι, τὸν παρέδωσε στὸν γέροντα θεράποντα, ὥστε νὰ γυρίσει μιὰ μέρα ἐκδικητὴς καὶ σωτήρας. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὑποδηλώνεται ὅτι ἡ δράση τοῦ Ὀρέστη τοῦ ἔχει ἐπιβληθεῖ (ἡ συμπεριφορά του εἶναι νόμος). Κι ὅπως εὐστοχα σημειώνει ὁ H.P. Houghton ('The Paedagogus in the *Electra* of Sophocles', *Euphrosyne* 3, 1961, σ. 20), σὲ δύο κρίσιμα σημεία ἡ παρέμβαση τοῦ Παιδαγωγοῦ θὰ ὠθήσῃ στὴν δράση τὸν Ὀρέστη, στ. 82-85, 1326-1345 καὶ 1367-1371, πρβ. καὶ στ. 15-22. Ὁ ἥρωας δὲν φαίνεται νὰ λειτουργεῖ καὶ νὰ σκέφτεται αὐτόνομα. Γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Παιδαγωγοῦ ὡς σοφιστῆ χωρὶς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ μετ' ἀρνητικὴ ἐπίδραση πάνω στὸν Ὀρέστη, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ, βλ. τὴν ἀντίθετη ἄποψη τῆς MacLeod (2001), σσ. 26-7: ὁ πιστὸς θεράπων πῆρε τὴν θέσιν τοῦ πατέρα τοῦ Ὀρέστη καὶ ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωση νὰ τὸν ἀναθρέφει ὥστε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ χρέος του, νὰ ἀποκατα-

στήσει τὸν οἶκο του, σύμφωνα μὲ τὸν ἡρωικὸ κώδικα. Πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι δὲν ἔχομε στοιχεῖα γιὰ ἄλλου εἴδους ἀγωγή πὸ ἔλαβε ὁ Ὀρέστης ἀπὸ τὸν Παιδαγωγό, σὲ ἠθικὰ ζητήματα δηλαδή, ὅπως εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τοῦ Νεοπτολέμου στὸν Φιλοκτήτην, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς διδάσκει σοφιστικὲς ἀπόψεις, στὶς ὁποῖες θὰ ἀντιδράσει ἡ φύσις τοῦ Νεοπτολέμου. Ἀντίθετα, ὁ Ὀρέστης δὲν φέρνει καμία ἀντίρρηση στὰ λόγια τοῦ Παιδαγωγοῦ του, ὁ ὁποῖος δὲν τοῦ ὑπέδειξε τὸν τρόπο δράσης (τὸν δόλο δηλαδή), μόνον τὸν ἐμψυχώνει ὥστε νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸν κοινωνικὸ ρόλο του. Ἐπίσης, ὁ Παιδαγωγὸς δὲν ἐκφράζει ἠθικὲς ἀπόψεις. Τὸ ὅτι ὁ λόγος θὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ὀρέστη δὲν παρουσιάζεται ὡς στοιχεῖο σοφιστικῆς ἠθικῆς («ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα», τὸ φέμα, ἡ ἐξαπάτηση στὴν ὑπηρεσία τῆς πολιτικῆς, βλ. Θουκ. 3.43.2), ἀλλὰ ὡς στρατιωτικὸς τακτικισμὸς, βλ. παρακάτω. **κάξεσσωσα**: ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας (σώζειν—σώζεσθαι) εἶναι λέξη-κλειδί στὸ δράμα (βλ. Γλωσσάριον II), μὲ εὐρὸ σημασιολογικὸ φορτίο· ἐδῶ ἔχει τὴ σημασία «σώζω τὴ ζωὴ, διασώζω καὶ προστατεύω κάποιον». Στὴ σκηνὴ τῆς ἀναγνώρισης, στ. 1356, ἡ Ἡλέκτρα θὰ πεῖ στὸν Παιδαγωγὸ τόνδε κάμ' ἔσσωσας ἐκ πολλῶν πόνων· ἡ σωτηρία, ἡ διάσωση τοῦ Ὀρέστη ὁδηγεῖ καὶ στὴ δική της σωτηρία, ἀπελευθέρωση, δηλαδή, προεξαγγέλλει τὴ νίκη τοῦ Ὀρέστη καὶ τὴ βαθύτερη σημασία της: ὁ Ὀρέστης σωτήρας καὶ ἐλευθερωτὴς τοῦ οἴκου, ἀποκαταστάτης τῆς τιμῆς τοῦ οἴκου, τῆς δικῆς της καὶ τῆς δικῆς του τιμῆς, βλ. καὶ στ. 115-117, 303-306, 808-811. Γιὰ τὴ φυγάδευση καὶ διάσωση τοῦ Ὀρέστη ἀπὸ τὴν ἀδελφὴ του, βλ. στ. 11-12, 296-297, 321, 601, 1130-1133: οἱ δολοφόνοι τοῦ πατέρα του σκόπευαν νὰ δολοφονήσουν καὶ τὸν Ὀρέστη.

14. τοσονδ' ἐς ἡβης: πρβ. Ὑμν. Ὀμ. II (εἰς Δήμητραν) 166 *εἰ τόν γ' ἐκθρέψαιο καὶ ἡβης μέτρον ἴκοιτο*, Ὀδ. 18.217 *νῦν δ' ὅτε δὴ μέγας ἐσσι καὶ ἡβης μέτρον ἰκάνεις*, Εὐρ. Μῆδ. 920-921 *ἴδοιμι δ' ὑμᾶς εὐτραφεῖς ἡβης τέλος / μολόντας, ἐχθρῶν τῶν ἐμῶν ὑπερτέρους*. Στὸ ὁμηρικὸ ἔπος ἡ λέξις ἡβη δηλώνει τὴ θαλερότητα (πρβ. Ὀδ. 8.136, γιὰ τὸν Ὀδυσσεά), πρβ. τὰ λόγια τῆς Ἡλέκτρας, στ. 951-953 (*θάλλοντ' ἔτ' εἰσήκουον, εἶχον ἐλπίδας ...*). Ἡ Πηνελόπη (Ὀδ. 18. 215-217) ἐπιπλήττει τὸν Τηλέμαχο γιὰ τὸ ἀνώριμο μυαλό του, ἐνῶ δὲν εἶναι πλέον παιδί, βρῖσκεται στὴν ἡλικία τῆς ὠριμότητος, *μέγας ἐσσι καὶ ἡβης μέτρον ἰκάνεις*. Ὁ Finglass παραπέμπει στὸν Ὀμηρο, Ὀδ. 1.40-41 *ἐκ γὰρ Ὀρέσταιο τίσις ἔσσεται Ἀτρεΐδαο, / ὁππὸτ' ἂν ἡβήσῃ καὶ ἥς ἰμείρεται αἴης*, κι ἐπίσης Ἰλ. 9.485 *καὶ σε τοσοῦτον ἔθηκα* (ὁ Φοῖνιξ στὸν Ἀχιλλέα), χωρὶς νὰ ἐξετάζει τὸ νόημα τῆς φράσης τοῦ Παιδαγωγοῦ σὲ σχέση μὲ τὰ συμφραζόμενά της. Συχνὰ οἱ μελετητὲς τοῦ δράματος ἐπιχειροῦν νὰ ὑπολογίσουν τὴν ἡλικία τοῦ Ὀρέστη, ἡ ὁποία, ὅμως, εἶναι ἄνευ σημασίας, ἂν δὲν ἐξηγήσομε γιὰ ποιὸν λόγο ὁ Παιδαγωγὸς ἀναφέρεται σ' αὐτήν. Μὲ τὴ ρῆση του ὁ γέροντας παρακινεῖ τὸν Ὀρέστη νὰ δράσει τώρα, πιστεύει, δηλαδή, ὅτι ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ νεαροῦ μὲ στόχο τὴν ἐκδίκηση ὀλοκληρώθηκε, ὅταν ἔφθασε στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του, ὅταν ἀνδρώθηκε, ἀπέκτησε τὸ σωματικὸ καὶ ψυχικὸ σθένος γιὰ τὴν πράξι του, ἀλλὰ

και την ώριμη σκέψη. Ἐν ἀπλῶς ἐννοεῖ «ὡς τὴν ἐνηλικίωσή του», μποροῦμε νὰ συσχετίσουμε τὴ φράση μὲ τὸ Ἄττικὸ Δίκαιο ποὺ ὄριζε τὴν ἐνηλικίωση (μετὰ τὸ δέκατο ἔκτο ἔτος) ὡς προϋπόθεση γιὰ νὰ κληρονομήσει ὁ γιὸς τὴν περιουσία καὶ τὴν κυριότητα τοῦ πατρικοῦ οἴκου. Ἡ φράση ποὺ ἐξετάζομε ἔχει σημασία, γιὰ νὰ κατανοήσουμε ἂν ὁ Παιδαγωγὸς περίμενε, γιὰ τυπικοὺς λόγους, νὰ ἐνηλικιωθεῖ ὁ Ὀρέστης γιὰ νὰ ξεκινήσει ὁ νόστος καὶ ἡ διεκδίκηση τοῦ πατρικοῦ οἴκου, ἢ ἂν περίμενε νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι ὁ νεαρὸς εἶναι ψυχικὰ καὶ σωματικὰ ἕτοιμος γιὰ τὸ ἐπικίνδυνον ἐγχείρημά του (βλ. παρακάτω, στὸν στ. 22). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ δύο Παιδαγωγοί, δηλαδή, τοῦ Ὀρέστη στὸ σοφόκλειο δράμα καὶ τοῦ Ἀχιλλέως στὴν Ἰλιάδα (βλ. παραπάνω), χρησιμοποιοῦν μιὰ δεικτικὴ ἀντωνυμία ἀναφερόμενοι στὴ διαπαιδαγώγηση τῶν μαθητῶν τους, γιὰ νὰ τοὺς ὑπενθυμίσουν τὴ σχέση ποὺ τοὺς συνδέει, κι ὄχι τὴν ἡλικία τους καὶ τὴ σωματικὴ ἐμφάνισή τους. Στὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀχιλλέως ὁ Φοῖνιξ σὲ λίγο θὰ τοῦ συστήσει ἐγκράτεια, στὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀρέστη ὁ Παιδαγωγὸς θὰ τὸν παροτρύνει νὰ ἀναλάβει δράση, στ. 15-22 (πρβ. καὶ στ. 28 *ἡμᾶς τ' ὀτρύνεις*), θέλει δηλαδὴ νὰ τὸν διαβεβαιώσει ὅτι ἤλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅτι τὸν ἔχει προετοιμάσει γιὰ τὴν πράξιν τὴν ὁποία ὀφείλει νὰ ἐκτελέσει. Τὸ νόημα τῆς φράσης τοῦ Παιδαγωγοῦ τοῦ Ὀρέστη μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ καὶ μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ Ἰάσωνος, (Μῆδ. 920-921, βλ. παραπάνω), γιὰ νὰ ὑπερτεροῦν τὰ παιδιά του ἀπέναντι στοὺς ἐχθροὺς του, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ ἀριστοκρατικὸς κώδικας, βλ. Mastronarde (2002), σ. 319. Μὲ τὸν ἴδιον κώδικα ἀνέθρεψε καὶ ὁ Παιδαγωγὸς τὸν Ὀρέστη, γιὰ νὰ γίνῃ πατρὶ τιμωρὸς φόνου, ἐνάντια στοὺς ἐχθροὺς του. Πρβ. καὶ τὴν παράκλησιν τῆς Ἥλέκτρας πρὸς τὸν πατέρα της, στ. 455-456 *Ὀρέστην ἐξ ὑπερέτρας χερὸς / ἐχθροῖσιν αὐτοῦ*.

πατρὶ τιμωρὸν φόνου: γιὰ τὸν Παιδαγωγό, ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ ἐντολὰς τῆς Ἥλέκτρας (στ. 12-13), τὸ χρέος τοῦ Ὀρέστη, ἢ ἐκδίκηση (καὶ ἡ μητροκτονία), εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς τιμῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὰς τοῦ ἠρωικοῦ κώδικα. Πρβ. καὶ τὸ λεξιλόγιον ποὺ χρησιμοποιοῦ ἡ Ἥλέκτρα γιὰ τὸν ἀδελφὸ της: *τῶνδε παυστήρα*, στ. 304, *πατρὸς τιμωρὸν / κάμου*, στ. 811-812. Ὁ ἴδιος ὁ Ὀρέστης δὲν χρησιμοποιοῦ τὴ λέξιν *τιμωρὸς* οὔτε τὸ ἀντίστοιχον ῥῆμα, *τιμωροῦμαι* (βλ. παρακάτω στὸν στίχον 34), τὰ ὁποῖα, ἀντίθετα, χρησιμοποιοῦ ἡ Ἥλέκτρα, στ. 349, 399, 811, βλ. καὶ Γκαστὴ (2003), σσ. 33, 39-40, 103, ὅπου καὶ βιβλιογραφία γιὰ τὴ σημασία τῶν λέξεων αὐτῶν. Οἱ λέξεις *τιμωρὸς - τιμωροῦμαι* ἀνήκουν στὶς λέξεις-κλειδιά τοῦ δράματος, βλ. Γλωσσάριον II. Ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, ὁ Ὀρέστης, ἀντίθετα μὲ τὴν Ἥλέκτρα, δρᾷ ἀνταγωνιστικὰ καὶ ἡ δράση του ἀποχρωματίζεται ἠθικὰ, ἐπιδιώκει τὴν τιμωρία τῶν δολοφόνων, ἀλλὰ καὶ τὴ νίκη, τὸ κλέος καὶ τὴν ἀνάκτησιν ὅσων τοῦ ἀνήκουν.

15. φίλτατε: βλ. καὶ στ. 23-24, γιὰ τὸν Παιδαγωγό. Οἱ λέξεις *φίλος, φίλτατος*, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ λέξεις *ἐχθρὸς, δυσμενής*, ἀνήκουν στὶς λέξεις-κλειδιά τοῦ δράματος, βλ. Γλωσσάριον II καὶ Εὐρετήριον Β' Μέρους, s.v. Ἠθικὰ δίπολα. Στὸ δράμα οἱ δεσμοὶ αἵματος ἔχουν διαρραγεῖ, οἱ *φίλοι* (συγγενεῖς) ἔχουν γίνῃ *ἐχθροὶ*

(πρβ. στ. 66, 433, 454, 638, 647 κ.ά.), ἐνῶ φίλοι εἶναι πρόσωπα χωρὶς δεσμοὺς αἵματος. Ἡ ἔννοια τῆς φιλίας ἔχει σημαντικὴ δραματικὴ λειτουργία στὸ ἔργο καὶ εἶναι συνυφασμένη μετὰ τὴν πίστιν, τὴν χάριν, τὴν ἀμοιβαιότητα καὶ τὴν ἀγάπη, συνεργατικὲς ἀξίες, ἧ σχετίζεται μετὰ ἀνταγωνιστικὰ κίνητρα καὶ τὴν ἐξουσία, βλ. στ. 638, 652, 1405. Ὁ δεσμὸς φιλίας μετὰ τὸν Πυλάδην ὀφείλεται στὸν θεσμὸ τῆς ξενίας, ἐνῶ ὁ δεσμὸς τοῦ γέροντα μετὰ τὸν Ὀρέστη καὶ ἀντίστροφα ὀφείλεται στὸν θεσμὸ τοῦ οἴκου ἀλλὰ καὶ σὲ αἰσθήματα· ὁ γέροντας ὑπῆρξε πιστὸς θεράπων τοῦ βασιλιᾶ καὶ τοῦ γιοῦ του, πρβ. καὶ στ. 1352 *μόνον προσηῦρον πιστὸν ἐν πατρὸς φόνῳ*. Ἡ φιλία τῶν δύο ἀνδρῶν (τοῦ Πυλάδην καὶ τοῦ Παιδαγωγοῦ) πρὸς τὸν Ὀρέστη ἐκδηλώνεται μετὰ πράξεις. Τὸ ἐπίθετο *φίλτατος* (ὑπερθετικὸς βαθμὸς) + γεν., «*πιὸ ἀγαπημένος ἀνάμεσα σέ*», φανερώνει ἰσχυρὴ συναισθηματικὴ σχέση, τὸ χρησιμοποιεῖ καὶ ἡ Ἡλέκτρα γιὰ τὸν πατέρα της, στ. 462, γιὰ τὸν Ὀρέστη, στ. 1126. Χρησιμοποιεῖται ἐπίσης, χωρὶς τὴ γενική, σὲ στιγμὲς μεγάλης εὐφορίας γιὰ ἀγαπητότατα πρόσωπα, στ. 1227, 1398 (ἡ Ἡλέκτρα γιὰ τὸν Χορό), 871 (ἡ Χρυσόθεμις γιὰ τὴν Ἡλέκτρα), 1354 (ἡ Ἡλέκτρα γιὰ τὸν σωτήρα Παιδαγωγό).

16. τί χρὴ δρᾶν ἐν τάχει βουλευτέον: στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Παιδαγωγὸς δίνει τὸ πρόσταγμα γιὰ δράση, ἀφοῦ ὅμως προηγηθεῖ ἡ προσεκτικὴ κατάστρωση τοῦ σχεδίου διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψης, βλ. καὶ στ. 21 *ξυνάπτετον λόγοισιν*. Οἱ τρεῖς σύντροφοι εἶναι ἀνθρωποὶ τῆς δράσης, ἀλλὰ «ἡ τέχνη τοῦ στρατιώτη» ἀπαιτεῖ σκέψη πρὶν ἀπὸ τὴ δράση, πρβ. Θουκ. 2.40.2-3 ... *καὶ οἱ αὐτοὶ ἦτοι κρινόμεν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν. διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τὸδε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὃ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει*, βλ. καὶ S. Hornblower, *Θουκυδίδου Ἱστορίαι*, (Μετάφρ. Φ. Πετίκα, University Sudio Press, Θεσσαλονίκη 2006, αὐτόθι). Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Περικλῆ μᾶς βοηθοῦν νὰ κατανοήσομε τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Παιδαγωγοῦ στὴ ρήση του, στ. 21-22. Στὸ ἐξῆς τὸ δίπολο *ἔργα / λόγοι* θὰ ἔχει κεντρικὴ θέση στὸ δρᾶμα, οἱ λόγοι θὰ εἶναι ἐργαλεῖο τῆς δράσης, πλὴν ὅμως θὰ εἶναι λόγοι ἀπατηλοί, ψευδεῖς. Δηλαδή, ἐνῶ στὸ σχέδιο τοῦ Ὀρέστη θὰ κυριαρχήσει ἡ ἀντίθεση λόγων καὶ ἔργων (φαινομένων καὶ πραγματικότητας), βλ. παρακάτω, στοὺς στ. 59-60, ἔχει προηγηθεῖ ὅμως ἡ συζήτηση, ὁ λογισμὸς πρὶν ἀπὸ τὴ δράση.

17-19. λαμπρὸν ἡλίου σέλας / ... φθέγματ' ὀρνίθων σαφῆ / μέλαινα ... εὐφρόνη: δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ μιὰ πληροφορία μετὰ ποιητικὴ διατύπωση, σχετικὰ μετὰ τὸν χρόνο τῆς ἐναρξῆς τῆς δράσης. Ἄλλωστε ἡ περιτέχνη εἰκόνα φανερώνει ὅτι κάτι βαθύτερο θέλει νὰ ἐκφράσει ὁ Παιδαγωγός, κι ὄχι ἀπλῶς τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ νύκτα στὴν ἡμέρα προοιωνίζεται τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ κακοῦ στὸ φῶς τῆς σωτηρίας τῶν Μυκηνῶν, βλ. στὸν στ. 1224. Ὁ Ὀρέστης ἔχει φθάσει μαζὶ μετὰ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἀποφασισμένος καὶ

αισιόδοξος, ὅπως θὰ γίνεи φανερό στὴ συνέχεια. Ἡ εἰκονοποιῶα τοῦ φωτός (βλ. Α' Μέρος, Εἰσαγωγή IV, «Παράρτημα») ἔχει δραματικὴ λειτουργία, τὸ φῶς γίνεται σύμβολο ἐλπίδας, σωτηρίας, ἐλευθερίας, γνώσης, ἀλήθειας, χαρᾶς. Δηλαδή, οἱ τρεῖς στίχοι δηλώνουν μὲν τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου, τὴ μετὰβαση ἀπὸ τὴ νύκτα στὴν ἡμέρα, γιὰ τὸν Παιδαγωγὸ ὅμως ὁ ὁποῖος ἐμφυχνώνει τὸν Ὀρέστη, συμβολίζουν καὶ τὴν ἀνατολὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς· ἡ πράξη εἶναι ἐπιβεβλημένο καθήκον καὶ θὰ στεφθεῖ ἀπὸ ἐπιτυχία. Γιὰ τὴ μεταφορικὴ καὶ συμβολικὴ χρῆση τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκοτός στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία, βλ. π.χ. D. Tarrant, 'Greek Metaphors of Light', CQ N.S.10, 1960, 181-187. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Sale (1973), σ. 87, μὲ τὴν ἀντωνυμία ἡμῖν, στ. 17, ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου τοὺς ὠθεῖ στὴ δρᾶση. Ἡ χρῆση τοῦ ἐπιθέτου *σαφῆ* εἶναι σημαίνουσα σ' αὐτὸ τὸ δρᾶμα ἴντριγκας, ἐξαπάτησης (βλ. Γλωσσάριον II): ἐξ ἀρχῆς οἱ τρεῖς ἄνδρες στηρίζονται στὸ σαφές μεταξύ τους, τὴν πραγματικότητα, τὸ ὁποῖο στὸ τέλος θὰ νικήσει τὶς ψευδαισθήσεις, τὸ σκοτάδι ποὺ ἐπικρατεῖ μέσα στὸ παλάτι, τὴν ἐντύπωση, τὴ φήμη – *φάτις*, *φήμη*, *μῦθος*, πρβ. στ. 50, 56, 65 – τὴν πλάνη, καὶ αὐτὸ δείχνει τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀνθρώπινης γνώσης καὶ ἀντίληψης [γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὸν *Αἶαντα*, βλ. Παπαδόδημα (2018), σ. 12]. Μὲ τὴν εἰκόνα ποὺ περιγράφει ὁ Παιδαγωγὸς ἐπιχειρεῖ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ αἰσιόδοξη ἀτμόσφαιρα, νὰ παρακινήσῃ στὴ δρᾶση. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ νέα ἡμέρα εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἡμέρα (*Finglass*). Ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ὁ Αἴγισθος βρίσκεται ἐκτὸς παλατιοῦ καὶ ἔχει ἀφήσει τὴν Κλυταιμῆστρα μόνη. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη προνοητικότητας θὰ ἀποβεῖ μοιραία. Στὸ τέλος τοῦ δράματος οἱ δολοφόνοι θὰ ὀδηγηθοῦν στὴ γνώση, στὴν ἐπίγνωση. Ὁ Ὀρέστης ἐπιστρέφει μὲ τὸ φῶς τοῦ ἥλιου, ἐνῶ τὸν Ἀγαμέμνονα τὸν δολοφόνησαν νύκτα, στ. 203. Ὅπως θὰ φανεῖ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς, ἡ σημασία τῶν τριῶν στίχων τοῦ Παιδαγωγοῦ ποὺ περιγράφουν τὴν ἀνατολὴ τῆς νέας ἡμέρας μᾶλλον συμβολικὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ, καὶ ὄχι εἰρωνικὴ, ὅπως πιστεύουν οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς εἰρωνικῆς ἐρμηνείας τοῦ δράματος, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐκδίκηση τοῦ Ὀρέστη εἶναι μιὰ πράξη σκοτεινὴ, ὄχι λαμπρὴ, ὅτι ὑπάρχει διάσταση ἀνάμεσα στὰ φαινόμενα καὶ στὴν πραγματικότητα (βλ. π.χ. Kells, σ. 80), βλ. Κεφ. II. Βεβαίως, οἱ δύο φόννοι τοῦ Ὀρέστη – τὰ ἔργα – θὰ πραγματοποιηθοῦν ἐντός, ὄχι στὸ φῶς τοῦ ἥλιου, ἀλλὰ ἡ προπαρασκευαστικὴ δρᾶση – οἱ λόγοι – θὰ ἀκουσθοῦν ὑπὸ τὸν ἥλιο, σὲ ὧτα ἀνθρώπων ποὺ ζοῦν μὲ ψευδαισθήσεις.

21. Ξυνάπτετον λόγοισιν: ἡ κατὰστροψη τοῦ σχεδίου δράσης θὰ στηριχθεῖ στὸν λόγον, μὲ τὴ διπλῆ σημασία τῆς λέξης (ὁμιλία καὶ λογικὴ σκέψη – καὶ πειθῶ), βλ. καὶ στ. 30-31. Δηλαδή, δὲν θὰ ἐπιχειρήσουν ἀπ' εὐθείας χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ σχεδιασμός, συνεννόηση καὶ κρίση, βλ. καὶ παραπάνω, στὸν στ. 16. Γιὰ τὴ σημασία τῶν λόγων στὴν ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου τῶν ἔργων ἤδη ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴ ἐποχὴ, πρβ. Ἰλ. 9.443 *μῦθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι προηκτῆρά τε ἔργων* (ὁ Φοῖνιξ πρὸς τὸν Ἀχιλλεῶα)· δηλαδή, σύνδεση λόγου καὶ ἔργου. Ἀντίθετα, ὁ σοφιστὴς Ὀδυσσεὺς λέγει στὸν Νεοπτόλεμο, Φιλ. 99 *τὴν γλῶσσαν, οὐχὶ τᾶργα,*

πάνθ' ἡγουμένην. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Ὀρέστη θὰ προκύψει – καὶ θὰ ἐξαρτηθεῖ – ἀπὸ τὸν λόγον, τὸν λεκτικὸ δόλον. Τὰ σύνθετα μὲ τὴν πρόθεση συν- ἔχουν ἰδιαιτέρα σημασία στὸ ἔργο, δηλώνουν τὴ συντροφικότητα, τὴ συνύπαρξη, τὴ συμπαράσταση, τὴ συνεννόηση, τὴν κοινωνία τῶν σχέσεων, τὴν ἀλληλεγγύη – ἢ μὴ, τὴν ἔννοια τῆς ομάδας ἀπέναντι στοὺς ἐχθρούς: 241 *μήτε ξυνναίοιμι*, 350 *οὔτε ξυνέρδεις*, 946 *ξυνοίσω*, 986 *συμπόνει*, 987 *σύγκαμνε*, 1025 *οὐχὶ συνδράσουσα*, 1465 *συμφέρειν*. Ἐνίοτε ὁμως δηλώνουν καὶ τὴ συνύπαρξη, τὴν ταύτιση μὲ τοὺς σφετεριστές, τοὺς ἐχθρούς, δηλαδή τὴν προδοσία: 274 *συγκοιμωμένην*, 276, 358, 562, 652 *ξύνεστι*, *ξύνει*, *ξύνειμι*, 498 *συνδρῶσιν*, 587 *ξυνεύδεις*. Γιὰ τὸ ρῆμα τοῦ στίχου, βλ. Ἐπεξηγηματικὲς Σημειώσεις, στὸν στ. 16: ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τονίζεται ἡ συντροφικότητα τῶν τριῶν ἀνδρῶν, σ' ἓνα δράμα στὸ ὁποῖο κυριαρχοῦν ἡ ἐχθρότητα καὶ ἡ προδοσία ἄλλων προσώπων. **λόγοισιν**: ἡ λέξις *λόγοι* / *λόγος* ἐπαναλαμβάνεται ἔξι φορές στὸ πρῶτο μέρος τοῦ Προλόγου (στ. 30, 44, 56, 59, 63). Στὴ συνέχεια τοῦ δράματος ὁ *λόγος*, θὰ κυριαρχήσει στὴν ἐξέλιξη τῆς δράσης, εἴτε ὁ ψευδὴς *λόγος*, ὁ ὁποῖος πείθει, εἴτε ὁ ἀληθὴς *λόγος*, ὁ ὁποῖος δὲν πείθει πάντοτε. Ἀλλὰ ἡ τελικὴ νίκη ἐξασφαλίζεται μὲ τὸ ἔργον, πρβ. στ. 60, 76, 1295, 1368, 1372-1373.

22. οὐκέτ' ὀκνεῖν καιρός: ἡ ἔννοια τοῦ *καιροῦ* δεσπόζει στὸ δράμα καὶ ἀνήκει στὶς λέξεις-κλειδιά (βλ. Ἐπεξηγηματικὲς Σημειώσεις, στὸν στ. 22 καὶ Γλωσσάριον II), ὅπως δεσπόζει καὶ στὴ σύγχρονη σοφιστικὴ σκέψη. Ἡ ἔννοια τοῦ *καιροῦ*, ὁ καιροσκοπισμὸς χάριν τοῦ συμφέροντος, συνδέεται μὲ τὴν ἠθικὴ σχετικοκρατία τῆς ἐποχῆς τῶν σοφιστῶν, καὶ ἡ χρῆση τῆς τέσσερις φορές στὸν Πρόλογο τοῦ ἔργου εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ὑπονόμευση τοῦ Ὀρέστη, ὁ ὁποῖος – ὑποστηρίζεται – παρουσιάζεται ὡς καιροσκόπος καὶ ἀμοραλιστής, βλ. π.χ. Schein (1982), σσ. 72-3. Ὅμως στὸ σημεῖο αὐτό, καὶ στὸν στ. 75, ἡ λέξις δὲν χρησιμοποιεῖται μὲ τὴ χρονικὴ σημασία τῆς, δηλαδή ἡ «κατάλληλη, εὐνοϊκὴ ὥρα» (βλ. π.χ. Finglass, αὐτόθι: «the right time», ὅπως στὸν στ. 1368), καὶ συνακόλουθα αὐτὸ πού συμφέρει στὴ δεδομένη στιγμή. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Παιδαγωγοῦ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴ φράση: *καιρός ἐστὶ τολμᾶν, τλῆναι*, τὸ ἀντίθετο τοῦ *ὀκνεῖν*, ἢ *χρῆ οὐκέτ' ὀκνεῖν*, βλ. Race (1981), σσ. 210-11, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ἐπίσης ὅτι ἡ λέξις *καιρός* χρησιμοποιεῖται στὸν στ. 22 (καὶ στὸν στ. 75) μὲ τὴ δεοντολογικὴ σημασία τῆς, δηλώνει τὸ πρέπον, τὸ ὀρθὸν στὴν κατάσταση, σύμφωνα μ' αὐτὸ πού ἐπιβάλλεται, βλ. καὶ Kyriakou (2011), σ. 328, ἡ ὁποία μάλιστα συσχετίζει τὴν προτροπὴ τοῦ Παιδαγωγοῦ στὸ σημεῖο αὐτὸ μὲ τὴν ἀναφορὰ του στὴ στρατηγία τοῦ Ἀγαμέμνονος. Γι' αὐτὴ τὴ σημασία τοῦ *καιροῦ* στὸν πέμπτο αἰῶνα, βλ. καὶ Barrett (1964), σ. 231. Στὸν Πρόλογο τοῦ δράματος οἱ ἥρωες παρουσιάζονται ὡς ἄνθρωποι τῶν ἔργων, τῆς δράσης, ὄχι τῆς εὐκαιρίας (καιροσκόποι), λειτουργοῦν ὡς στρατιωτικοὶ καὶ ἔχουν προετοιμασθεῖ, εἶναι ἀποφασισμένοι καὶ προσεκτικοί. Ἐπομένως «δὲν εἶναι πρέπον πλέον νὰ διστάζουν». Ἐπίσης, ἡ πεποίθησις τοῦ Παιδαγωγοῦ ὅτι τώρα εἶναι πρέπον, ὀρθὸν (ὄχι μὲ ἠθικὴ σημασία, οὔτε μὲ χρονικὴ, ἀλλὰ μὲ ἀναφορὰ στὴν ἐτοιμότητα, στὴν προετοιμασία)

νά δράσουν, αφού έχει λογαριάσει τὰ ἀντικειμενικὰ δεδομένα, τὰ ὅποια ὁ ἴδιος διαμόρφωσε διαπαιδαγωγώντας τὸν Ὀρέστη (βλ. Ἐπεξηγηματικὲς Σημειώσεις, στοὺς στ. 15, 21, 22), παραπέμπει στὴν ἀποψη τοῦ Θουκυδίδη, 2.40.3 διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τότε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι. ὁ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. Ἀκριβῶς τὸ θέμα τοῦ ὄκνου ἔχει σημασία γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ προστάγματος τοῦ Παιδαγωγοῦ καὶ τὴ σύνδεσή του μὲ τὸν καιρὸν, δηλαδὴ τὴν ἔννοια τοῦ πρέποντος. Ἡ Ἠλέκτρα βρίσκεται στὰ ὄριά της καὶ δυσανασχετεῖ μὲ τοὺς δισταγμοὺς τοῦ ἀδελφοῦ της, πρβ. στ. 117-120, 169-172, 185-186, 303-306, 319-321 (ὅπου μάλιστα τονίζει ὅτι τοῦ ἔσωσε τὴ ζωὴ χωρὶς δισταγμοὺς, οὐκ ὄκνω, πρβ. καὶ στ. 11-12. Καὶ στὴν ἀδελφῆ της θὰ πεῖ τληναί σε δρῶσαν, στ. 943 καὶ ξὺν τῆδ' ἀδελφῆ μὴ κατοκνήσεις κτανεῖν [τὸν Αἴγισθο], στ. 956, ἐπιχειρώντας στὴ συνέχεια νὰ τὴν τονώσει ψυχικὰ καὶ ἠθικὰ, ὥστε νὰ βρεῖ τὸ θάρρος, στ. 957-989). Στὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο της ἡ Brann (1957) ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Παιδαγωγὸς στὴν πρώτη ἐμφάνισή του καὶ στὴν τελευταία ὑποδεικνύει τὸν καιρὸν καὶ τὴν ἀκμὴν, στ. 22, 1338, 1368, θέτοντας σὲ κίνηση τὴ δράση (στὴν τελευταία ἐμφάνισή του ἔχει παρουσιασθεῖ ἡ εὐνοϊκὴ στιγμή ποὺ πρέπει νὰ ἐκμεταλλευθοῦν, στὸν Πρόλογο δὲν ἔχει ἐμφανισθεῖ τέτοια στιγμή). Ὁ στίχος 22 ὑποδηλώνει ὅτι προηγήθηκαν δισταγμοὶ τοῦ Παιδαγωγοῦ καὶ τοῦ Ὀρέστη, ὥσπου νὰ ξεκινήσει ὁ νόστος, ἀλλ' ὅπως θὰ γίνε φανερὸ ἀμέσως μετὰ, οἱ δισταγμοὶ δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ἠθικῆς ὑφῆς, ἀλλὰ ψυχικῆς, λόγω τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς ἐπικινδυνότητος τοῦ ἐγχειρήματος. Τὴν ψυχικὴ προετοιμασία τοῦ Ὀρέστη ἀνέλαβε ὁ Παιδαγωγός, προφανῶς κεντριζόντας τὴ φιλοδοξία του, πρβ. στ. 2-4. Στὸν ἐπίλογο τῆς ρήσης τοῦ Παιδαγωγοῦ γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ προετοιμασία τοῦ ἥρωα ἔχει ὀλοκληρωθεῖ. Γι' αὐτὸ ὁ γέροντας κρίνει ὅτι «δὲν εἶναι πρέπον» νὰ ἔχουν πλέον δισταγμοὺς. (Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στὸν Φιλοκτήτην δὲν εἶχε προηγηθεῖ ἡ προετοιμασία τοῦ Νεοπτολέμου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἔννοια τοῦ καιροῦ χρησιμοποιεῖται σὲ διαφορετικὰ συμφραζόμενα). Ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, στὸ τέλος τῆς ρήσης τοῦ Ὀρέστη (στ. 75-76), ὁ τρόπος ποὺ οἱ δύο ἄνδρες συλλαμβάνουν τὴν ἔννοια τοῦ καιροῦ ὑποδηλώνει ὀρθολογισμό, μιὰ μελετημένη, ἰσορροπημένη κατάσταση δεδομένων τὴν ὁποία ἔχουν προετοιμάσει οἱ ἴδιοι καὶ τοὺς ὀπλίζει μὲ θάρρος. Δὲν δηλώνει μιὰ εὐκαιρία ποὺ παρουσιάσθηκε ἀπὸ ἐξωγενεῖς παράγοντες καὶ θέλουν νὰ τὴν ἐκμεταλλευθοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τους. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἀναφορὰ τους σ' αὐτὴν τὴν ἔννοια δὲν ἀμαυρώνει τὴν εἰκόνα τους. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ χρῆση τῆς λέξης πρέπει νὰ ἐξετάζεται σὲ σχέση μὲ τὰ συμφραζόμενα. Σύμφωνα μὲ τίς ἐπιταγὰς τοῦ ἥρωικοῦ κώδικα τιμῆς ὁ Ὀρέστης εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιτύχει. Ἡ δράση του ἀπαιτεῖ τόλμη κι αὐτὴ προϋποθέτει ψυχικὴ προετοιμασία καὶ προσεκτικὸ σχεδιασμό, δὲν ἐπαφίενται στὴν τύχη, στὴν εὐκαιρία, στὸν καιρὸν. Ὁ πόθος του νὰ ἐπιστρέψει δὲν ἦταν ἐπαρκῆς παράγων ἐπιτυχίας, γι' αὐτὸ καὶ ἡ καθυστέρηση, πρβ. στ. 169-172, 319-320. Ὅπως προειδοποιεῖ ὁ Δημόκριτος «παιδός, οὐκ ἄνδρός τὸ ἀμέτρως ἐπιθυμεῖν», 68 B 70 D.-K. Ἐπὶ πλέον ἡ δράση τους θὰ

χαρακτηρίζεται από προφύλαξη, προνοητικότητα, επαγρύπνηση, στοιχεῖα ποὺ θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιτυχία, στοιχεῖα ποὺ δὲν θὰ διαθέτουν οἱ ἐχθροὶ τους. Ἐν κατακλείδι, ἡ πρώτη χρήση τῆς ἔννοιας στὸ δράμα δὲν ἐπιτρέπει σοφιστικούς συσχετισμούς. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ καιρὸς δὲν ἀνήκει στὸ λεξιλόγιο τῆς Ἡλέκτρας, ἡ ὁποία δὲν σχεδιάζει, δὲν ἀνήκει στὸν κόσμο τῶν ἔργων ἀλλὰ τῶν λόγων, ἀντίθετα μὲ τὸν Παιδαγωγὸ καὶ τὸν ἀδελφὸ τῆς.

23-24. σαφῆ / σημεία: βλ. παραπάνω, στοὺς στ. 17-18. Ἡ ἀφοσίωση τοῦ Παιδαγωγοῦ εἶναι πραγματική, ὁ Ὁρέστης στηρίζεται στὰ ἔργα, ὄχι στοὺς λόγους, εἶναι προσεκτικὸς στὴ δράση του. Σὲ μιὰ ἱστορία δόλου, τῶν φαινομένων ὄχι τῆς πραγματικότητας, σὰν αὐτὴ ποὺ ἄρχισε νὰ ἐκτυλίσσεται, τὰ σαφῆ σημεία ἔχουν δραματικὴ λειτουργία.

24. ἐσθλὸς εἰς ἡμᾶς γεγῶς: τὸ λεξιλόγιο τῆς «εὐγενείας» (nobility) φέρει ἰδιαίτερο νοηματικὸ φορτίο στὸ δράμα, βλ. καὶ παρακάτω, στ. 129, 162, 257, 322, 366, 857, 1081, 1082, καὶ Γλωσσάριον II. Ὁ Παιδαγωγὸς δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀρχοντικὴ γενιά, τὸ ἐπίθετο δηλώνει ἐδῶ τὴ φύση καὶ τὸ ἦθος τοῦ προσώπου: ὁ Ὁρέστης ἐπαινεῖ τὸν γέροντα γιὰ τὴν ἀφοσίωσή του καὶ τὴ γενναιότητά του. Ἡ ἀφοσίωσή του θὰ φανεῖ καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς. Ἡ παρομοίωση τοῦ γέροντα ἀμέσως μετὰ μὲ ἵππον εὐγενῆ συνδέει τὴ φύση καὶ τὸ ἦθος μὲ τὴν ἀρχοντιά καὶ τὴ γενναιότητα, τὴν πολεμικὴ ἀρετὴ, ἀσχέτως καταγωγῆς.

28. ἐν πρώτοις ἔπη: πρβ. Ἰλ. 8. 337 Ἐκτωρ δ' ἐν πρώτοισι κίε, χρήση στρατιωτικοῦ λεξιλογίου, βλ. παραπάνω, στὸν στίχο 1. Ὁ Παιδαγωγὸς διδάσκει διὰ τοῦ παραδείγματος, σὲ στρατιωτικὰ συμφραζόμενα.

29. τὰ δόξαντα: ἐμοί, βλ. στ. 39-50 (ἀποστροφή στὸν Παιδαγωγό), 51-58 (ἀποστροφή στὸν Πυλάδη). Τὰ δόξαντα τοῦ Ὁρέστη εἶναι τὸ στρατήγημα ποὺ ἔχει ἐπινοήσει. Ὁ γιὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἔχει τὴν πρωτοβουλία μόνος του πλέον, ὡς ἀρχηγός, εἶναι ἀποφασισμένος καὶ προετοιμασμένος: ὁ δάσκαλός του καὶ ὁ σύντροφός του ἀκολουθοῦν. Ἰστόσο, ἀμέσως μετὰ θὰ φανεῖ ἡ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸν μέντορά του, στ. 31 μεθάρμοσον. Ἐνδεικτικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀντιθετικὴ σύνδεση τῶν δύο προτάσεων: (ἐγὼ) τὰ μὲν δόξαντα δηλώσω – σὺ δὲ ... μεθάρμοσον.

δηλώσω: δὲν θὰ γνωστοποιήσει ἀπλῶς τὶς ἀποφάσεις του – γιὰ δραματικούς λόγους καὶ γιὰ ἐνημέρωση τῶν θεατῶν – ἀλλὰ καὶ θὰ διασαφηνίσει, θὰ δικαιολογήσει ὀρισμένα σημεία σχετικὰ μὲ τὴ χρήση τοῦ δόλου (στ. 38 τοιόνδε χρησμόν, 59-60 λόγῳ θανῶν / ἔργοισι σωθῶ κάξενέγκωμαι κλέος, 65-66 ἐπαυχῶ τῆσδε τῆς φήμης ἄπο / δεδορκότ' ἐχθροῖς ἄστρον ὡς λάμψειν ἔτι).

31. καιροῦ τυγχάνω: ὁ καιρὸς μὲ τὴ δεοντολογικὴ σημασία τῆς ἔννοιας, «τὰ πρέποντα», βλ. Ἐπεξηγηματικὲς Σημειώσεις, αὐτόθι, καὶ Race (1981), σ. 204. Πρβ. καὶ Σχόλια: εἴ τί σοι δοκῶ μὴ καλῶς βεβουλεῦσθαι.. Πρβ. ἐπίσης Αἰσχ. Ἄγ. 785-787 πῶς σε σεβίξω / μῆθ' ὑπεράρας μῆθ' ὑποκάμψας / καιρὸν χάριτος; Ἡ φροντίδα γιὰ τὸν καιρὸν στὴν ἀνακοίνωση τοῦ σχεδίου δράσης καὶ τῶν κινήτρων του δὲν παραπέμπει στὴ σοφιστικὴ διδασκαλία περὶ συμφέροντος, πρβ. π.χ.

Φιλ. 151 ἐπὶ σῶ καιρῷ, (ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ γιὰ τὸν στίχο 31 τῆς Ἡλέκτρας, βλ. π.χ. Seale [1982], σ. 57: «if he fails to take the proper opportunity»), ἀλλὰ παραπέμπει στὸν παλαιὸ τρόπο ὁμιλίας, «περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων τὰ δέοντα εἰπεῖν», πρβ. Θουκ. 1.22.1 (Πλάτ. Φαῖδρ. 234e 6 τὰ δέοντα εἰρηκότος), βλ. καὶ Barrett (1964), σ. 231, γιὰ τὴν ἀρχικὴ σημασία τοῦ καιροῦ σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ ἄγαν, «πρέπον μέτρο, σωστὴ ἀναλογία», καὶ Mastronarde (2002), σ. 188, στὸν στίχο 128 τῆς Μήδειας, τὰ δ' ὑπερβάλλοντ' / οὐδένα καιρὸν δύναται θνητοῖς: «due measure than profit», «right degree», χωρὶς χρονικὲς συνδηλώσεις. Ὁ Ὀρέστης, μολονότι δὲν φαίνεται νὰ ἔχει δισταγμοὺς γιὰ τοὺς φόνους ποὺ πρέπει νὰ ἐκτελέσει, ἐδῶ δείχνει τὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸν Παιδαγωγό του σχετικὰ μὲ τὸ παρασκευαστικὸ στάδιο τῆς δράσης, τὸ ὁποῖο στηρίζεται στὸν λόγο (ὁμιλία καὶ σκέψη, ὀρθὸς ὑπολογισμὸς, σχέδιο, κίνητρα) καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξααρτᾶται ἡ ἐπιτυχία. Ὡς γνωστόν, ἡ ἀριστοκρατικὴ ἀγωγή συνοψίζεται στὸν στίχο τοῦ Φοίνικος μύθων τε ρητῆρ' ἔμμενα πρηκτῆρά τε ἔργων, Ἴλ. 9.443 (κατοχὴ τοῦ λόγου κι ἐτοιμότητα γιὰ δράση, τὰ ἔργα εἶναι τὰ πολεμικὰ) ἀντίθετα, γιὰ τὸν Θερασίτη, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνῆκε στὴν ἀριστοκρατικὴ τάξη, διαβάζομε: ἀμετροεπιῆς ἐκολῶα, / ὅς ἔπεα φρεσὶ ἦσιν ἄκοσμά τε πολλὰ τε ἦδη, Ἴλ. 2.212-213. Πρβ. καὶ Δημόκριτος 68 B 145 D.-K. λόγος γὰρ ἔργου σκιή. Ὅσα θὰ πεῖ στὴ συνέχεια, στ. 35-72 συνιστοῦν τὰ «δέοντα» γιὰ τὴν πράξη ποὺ πρόκειται νὰ ἐκτελέσει βάσει τοῦ χρησιμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς – στρατιωτικῆς διαπαιδαγώγησής του, κι ἐπίσης ἐξηγοῦν αὐτὰ ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν. Ἐπὶ πλέον δείχνουν πῶς θὰ δράσει ὁ Ὀρέστης, δηλαδὴ μὲ σχεδιασμὸ καὶ προσοχή, ἀντίθετα μὲ τοὺς σφετεριστὲς τοῦ πατρικοῦ τοῦ οἴκου, οἱ ὁποῖοι λειτουργοῦν σπασμωδικὰ καὶ ἀστόχαστα, χωρὶς προφυλάξεις καὶ σκέψη. Ὡστόσο, ὁ Ὀρέστης ἀποδεικνύεται καλὸς στὸν σχεδιασμὸ τῆς δράσης, στὸν δόλο, στὴ μῆτιν, ἀλλὰ στὴ συνέχεια ἐλάχιστα θὰ χρειασθεῖ νὰ χειρισθεῖ καὶ τὸν λόγο, εἴτε ὡς μέσον ἐξαπάτησης, εἴτε ὡς μέσον πειθοῦς. Ὁ ρόλος του στὸ ἔργο εἶναι δευτερεύων.

μεθάρμοσον: ὁ Παιδαγωγὸς θὰ τὸν ἐπαναφέρει «στὴν τάξη» δύο φορές, στ. 82-85, 1326 ἐξξ.: καὶ τίς δύο φορές ὁ ἥρωας παρασύρεται συναισθηματικὰ καὶ χάνει τὸν καιρὸν, τὸ προσῆκον μέτρο στὸν λόγον. Παρόμοια ὁ Ὀρέστης θὰ ἐπαναφέρει «στὴν τάξη» τὴν ἀδελφή του στὴ σκηνὴ τῆς ἀναγνώρισης, στ. 1288 τὰ μὲν περισσεύοντα τῶν λόγων ἄφες. Ἡ προστακτικὴ μεθάρμοσον, σὲ ἐμφαντικὴ θέση μάλιστα, στὸ τέλος τῆς περιόδου καὶ τοῦ στίχου, ἀναβαθμίζει τὸν ρόλο τοῦ θεράποντος, βλ. Ἐπεξηγηματικὲς Σημειώσεις, αὐτόθι. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ὀρέστης δίνει τρόπον τινὰ «ἐξετάσεις» ἐνώπιον τοῦ Παιδαγωγοῦ του. Καὶ πάλι γίνεται φανερὸ ὅτι ὁ Ὀρέστης ἀντιμετωπίζει τὴν πράξη του μὲ στρατιωτικὸ πνεῦμα, βλ. παραπάνω, στὸν στίχο 1.

34. **δίκας:** ἡ δίκη ἀνήκει στὶς λέξεις-κλειδιὰ τοῦ δράματος, βλ. Γλωσσάριον II. Ἡ σημασία τῆς ποικίλλει καὶ ὡς ἐκ τούτου προκαλεῖ ἐντάσεις ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα, βλ. Εὐρετήρια Β' Μέρους, s.v. Ἀμφιλογίες. Ὁ Ὀρέστης μὲ τὴ στρατιωτικὴ - ἀριστοκρατικὴ ἀγωγή χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη χωρὶς ἠθικὴ σημασία («δι-

καιοσύνη»), πρβ. και στ. 70, βλ. Ἐπεξηγηματικὲς Σημειώσεις, αὐτόθι. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ δοτικὴ πατρὶ διευρύνει τὸ νόημα τῆς πράξης τοῦ Ὁρέστη, ἡ τιμωρία συνεπάγεται τὴν ἀποκατάσταση τοῦ οἴκου τοῦ πατέρα του, ἔστω κι ἂν αὐτὸ θὰ ὠφελήσει τὸν ἥρωα. Ἐνα διευρυμένο νόημα στὴν τιμωρία τῶν δολοφόνων προσδίδει ἡ ἀπαίτηση τῆς Ἡλέκτρας στὸ τέλος τῆς Παρόδου: νὰ διασωθοῦν ἡ αἰδῶς καὶ ἡ εὐσέβεια μέσα στὴν κοινωνία, δηλαδὴ αὐτὰ ποὺ συνέχουν τὴν κοινωνία. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἡ τιμωρία τῶν δολοφόνων ποὺ ζητεῖ ἡ Ἡλέκτρα μὲ τὴ λέξη *δίκας* (στ. 248) ἀποκτᾶ ἠθικὴ σημασία. Ἀντίθετα, ἡ Κλυταιμῆστρα ζήτησε τὴν τιμωρία τοῦ Ἀγαμέμνονος γιὰ δική της ἱκανοποίηση, στ. 538 *τῶνδ' ἐμοὶ δώσειν δίκην*, «νὰ μοῦ τὸ πληρώσει», χρησιμοποιώντας ἕναν δικανικὸ ὄρο καὶ ἐπενδύοντας ἔτσι τὴν ἐκδίκησή της μὲ νομοφανῆ μανδύα, βλ. καὶ Συνοδινῶ (2005), σ. 305 (γιὰ τὸν στίχο 803 τῆς Ἐκάβης).

τῶν φονευσάντων πάρα: πρβ. καὶ στ. 66 *ἐχθροῖς*, ὁ Ὁρέστης δὲν ἀναφέρει τὴ λέξη «μητέρα», ἀντιμετωπίζει ψυχρὰ τὰ μελλοντικὰ θύματά του. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀναίσθητος ἄνθρωπος· ἀλλὰ εἶναι δέσμιος τῆς ἀνατροφῆς του, βρίσκεται στὴν ἀρχὴ μιᾶς στρατιωτικῆς ἐπιχείρησης. Σύμφωνα μὲ τὴν εἰρωνικὴ ἐρμηνεία τοῦ δράματος, ὁ Ὁρέστης ἔθεσε λανθασμένη καὶ ἠθικὰ μεμπτὴ ἐρώτηση, ἔπρεπε νὰ ρωτήσῃ τὸν θεὸ ἂν πρέπει νὰ πάρῃ ἐκδίκηση, ὄχι πῶς (βλ. π.χ. Lloyd [2005], σ. 102), ἐπομένως παρερμήνευσε τὸν χρησμὸ κι αὐτὸ θὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὴν καταστροφή. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ ἄποψη ὅμως δὲν λαβαίνει ὑπ' ὄψιν τὸν ρόλο ὁ ὁποῖος ἔχει ἐπιβληθεῖ στὸν Ὁρέστη, πρβ. τὰ λόγια τοῦ Παιδαγωγοῦ (βλ. Kyriakou [2011], σ. 351), ἀλλὰ καὶ τοὺς στόχους τοῦ ποιητῆ οἱ ὁποῖοι θὰ ἀρχίσουν νὰ φαίνονται μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς Ἡλέκτρας. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐκδίκηση τοῦ φόνου συγγενικοῦ προσώπου καὶ ἡ τιμωρία τῆς μοιχείας, στὴν ὁποία δίδεται ἔμφαση στὸ ἔργο, ἦταν ὑποχρέωση στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ κοινωνία, βλ. de Wet (1977), σσ. 28-9.

35. χρῆ: ὁ θεός. Στὶς *Χορηφόρους*, στ. 270 βρισκομε τὸ ρῆμα *κελεύειν*, *χρησμὸς κελεύων*. Ὁ σοφὸς κλειὸς Ὁρέστης δὲν εἶναι δέσμιος θεϊκῆς ἐντολῆς, εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν καθοδηγημένος, ἀποφασισμένος καὶ πεπεισμένος ὅτι πρέπει νὰ ἐκτελέσει τοὺς φόνους, καὶ γι' αὐτὸ δὲν θὰ καταρρεύσει στὸ τέλος σὰν τὸν αἰσχύλειο ἥρωα. Σιγά-σιγά θὰ γίνετα φανερὸ ὅτι τὸ ἠθικὸ θέμα τῆς ἐκδίκησης δὲν βρίσκεται στὸν πυρήνα αὐτοῦ τοῦ δράματος.

36. ἄσκευον ... στρατοῦ: ἔχει σημασία ὅτι δὲν θὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῆς πατρίδας του, βλ. Lloyd (2005), σ. 35 καὶ περισσότερο MacLeod (2001), σσ. 32-3, σημ. 27, μολονότι εἶναι στὴν πραγματικὴ πολιτικὸς ἀντίπαλος τοῦ νέου βασιλικοῦ ζεύγους καὶ πολιτικὸς ἐξόριστος. Ἐπὶ πλέον, ἔχει σημασία ὅτι τὸ ὄπλο του θὰ εἶναι τὸ μυαλό του, βλ. Campbell – Abbott (1890²), σ. 55. Πρβ. ὅσα λέγει ὁ Προμηθεὺς σχετικὰ μὲ τὴν Τιτανομαχία, *Αἰσχ. Π.Δ.* 204έξξ. *ἐγὼ τὰ λῶστα βουλευῶν πιθεῖν / Τιτᾶνας ... οὐκ ἠδυνήθην· αἰμύλας δὲ μηχανάς / ἀτιμάσαντες καρτεροῖς φρονήμασιν / ῥῶντ' ἀμοχθὶ πρὸς βίαν τε δεσπόμεν· ἐμοὶ δὲ μήτηρ ... ὡς οὐ κατ' ἰσχὺν οὐδὲ πρὸς τὸ καρτερόν / χρεῖη, δόλω δὲ τοὺς ὑπερ-*